

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК159.923.2:347.126.896.163

Вовченко О.А.

доктор психологічних наук,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
[DOI: 10.24412/2520-6990-2022-12135-24-26](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2022-12135-24-26)

ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Vovchenko OIha,

PhD of psychological sciences,
Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology
National academy of pedagogical sciences Ukraine

DETERMINANTS OF MODERN SPECIAL PSYCHOLOGY IN THE CONTEXT OF THE PECULIARITIES OF THE UKRAINIAN MENTALITY

Анотація

Статтю присвячено вирішенню проблеми впливу менталітету та автентичних етнічних архетипів на формування системи спеціальної освіти та спеціальної психології в контексті навчання і виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Автором визначено стан розробленості проблеми та основні концептуальні підходи до її дослідження, зокрема щодо сучасних тенденцій навчання, виховання та психологічного супроводу (психологічної допомоги) особам з особливими освітніми потребами. Виявлено та описано особливості, специфіку впливу архетипів на формування суспільних інститутів, зокрема навчання та виховання дітей/підлітків означеної категорії. Охарактеризовано стан сучасної спеціальної психології та спеціальної педагогіки в контексті дослідження архетиповості українського суспільства. Мета публікації є дослідження досить новітньої категорії, як то феномен архетипу у спеціальній психології в Україні. Це не лише новий, але дуже дискусійний науковий аспект, зокрема те, що стосується проблеми самотності психологічного напрямку в контексті впливу архетипів та менталітету на аспект виховання та психологічної допомоги дітям/підліткам з особливими освітніми потребами. Етнічні архетипи у спеціальній педагогії та корекційній освіті мають досить мінливий характер, оскільки можуть як посилюватися, так і послаблюватися, завмирати, потім знову відроджуватися, і навіть кардинально змінюватися. Інститут суспільства та освіти розглядають архетип як явище одночасно стабільне, а водночас й ні. Оскільки архетип може не мати стабільного впливу на освітні процеси в країні, а в інші часи – навпаки. Архетипи є визначальними чинниками формування освіти, науки та психологічної допомоги, рушієм державних процесів.

Abstract

The article is devoted to solving the problem of the influence of mentality and authentic ethnic archetypes on the formation of the system of special education and special psychology in the context of education and upbringing of children with special needs. The author identifies the state of development of the problem and the main conceptual approaches to its study, in particular on current trends in education, upbringing and psychological support (psychological assistance) for people with special educational needs. The peculiarities and specifics of the influence of archetypes on the formation of social institutions, in particular the education and upbringing of children / adolescents of this category, are identified and described. The state of modern special psychology and special pedagogy in the context of research of archetypal Ukrainian society is characterized. The purpose of the publication is to study a fairly new category, such as the phenomenon of the archetype in special psychology in Ukraine. This is not only a new but very controversial scientific aspect, in particular the problem of the identity of the psychological direction in the context of the influence of archetypes and mentality on the aspect of education and psychological assistance to children / adolescents with special educational needs. Ethnic archetypes in special pedagogy and correctional education are quite variable, as they can both increase and decrease, die out, then revive, and even change dramatically. The Institute of Society and Education considers the archetype as a stable phenomenon, but at the same time not. Because the archetype may not have a stable impact on educational processes in the country, and at other times - vice versa. Archetypes are the determining factors in the formation of education, science and psychological assistance, the driving force of state processes.

Ключові слова: спеціальна психологія, спеціальна педагогіка, дитина з особливими освітніми потребами; менталітет, етнічний автентичний архетип, система освіти осіб з особливими потребами.

Key words: special psychology, special pedagogy, child with special educational needs; mentality, ethnic authentic archetype, education system for people with special needs.

Отримавши незалежність, Україна опинилась перед вибором власної стратегії розвитку, яку вже

здійснили багато країн Західної Європи. Україна демократизується, оновлюється, впевнено йдучи до

європейського простору. У нових умовах постає проблема переосмислення власної історії, усіх суспільних процесів та інститутів. Однією з важливих рушійних сил у зміцненні державності стає український менталітет.

Більшість психологів визначають менталітет як доведений до підсвідомого автоматизму тип мислення, виявленням якого є система цінностей, що виступають фундаментом змісту буття спільноти та окремої людини. Менталітет актуалізується у змісті будь-якої діяльності народу (а також його окремих представників), починаючи від спілкування і закінчуючи самопізнанням. Зміни в менталітеті, зумовлені природними і соціально-історичними чинниками, відбуваються дуже повільно, і майже непомітно [1].

Фундаментом менталітету є архетипи – безсвідомі колективні уявлення, які, на думку сучасних вчених, успадковуються біологічно [4]. Архетипи втілюються в образах, символах, міфах - у всіх сферах духовного життя певної спільноти, визначають специфіку світобачення, картини світу та психологію особистості.

Український архетип – це не тільки прийняття певних групових уявлень, готовність сприймання подібного напрямку думок та співпереживання етнічних почуттів. Це також побудова системи ставлень і дій у різних психоемоційних ситуаціях. У такий спосіб особистість визначає своє місце в суспільстві і засвоює способи поведінки всередині і поза своєю групою, що притаманні етнічним зразкам поведінки власне свого автентичного роду.

Від так, **метою статті** є дослідженню феномену архетипу, як однієї з детермінант формування і розвитку сучасної спеціальної психології в Україні. Це досить новий та дискусійний науковий аспект, зокрема питання щодо самобутності психологічного напрямку в контексті впливу архетипів та менталітету та аспект дослідження впливу архетипів на ставлення суспільство до осіб з особливостями психофізичного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Переважно, наукова категорія архетип вважається психологічною категорією і є добре дослідженою як усталений образ бачення світу. Вона розглядається з різних методологічних позицій у працях психологів О. Артем'євої, Ф. Василюка, О. Верніка, В. Зінченка, Дж. Келлі, Д. Леонтьєва, У. Найссера, Ж. Піаже, В. Петренка, С. Симоненко, С. Смірнова, Т. Титаренко та ін. Вивченням архетипів як колективного несвідомого певної групи осіб займалися такі вчені як М. Бодкін, Ж. Дюран, М. Еліаде, Е. Мелетинський, Е. Нойман, К.-Л. Стросс, Н. Фрай та ін. У своїх роботах роль та вплив архетипів на соціальну дійсність досліджували Г. Бедненко, Н. Гаєвська, О. Донченко, С. Мелетинський, О. Потебня, О. Романенко, К. Юнг.

Однак багато питань, пов'язаних з проблемою визначення змісту та структури українського архетипу, його впливу на становлення спеціальної освіти і психології, на формування ставлення до осіб з особливими потребами, роль у стереотипах

системи навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку залишаються поки що актуальними.

Теоретико-методологічною основою вирішення означених проблем можуть слугувати роботи українських науковців – Е. Афоніна, О. Валевського, О. Донченко, В. Кременя, О. Литвиненка, В. Лозового, Г. Нестеренко, В. Огнев'юка, Д. Пагани та інших в яких проаналізовані освітні виміри та психічні рівні впливу колективного несвідомого на становлення спеціальної освіти та ставлення суспільства до такої категорії дітей.

У сучасній психологічній науці існує два основних методологічних підходи щодо розуміння феномену формування і впливу автентичних архетипів та способів їх збереження, відтворення з подальшою імплементацією у кругообіг системи навчання і виховання:

1. «ситуативний» або «конструктивістський»;
2. «природно-історичний» [2, с. 107], [3, с. 98], [5].

Конструктивістський («ситуативний») підхід ґрунтується на запереченні або мінімізації ролі етнічного чи ментального чинника в освітніх процесах, стверджуючи штучність ідентифікації за спільними образами колективного несвідомого, і їх появу внаслідок конструювання елітами, що переслідують свої інтереси, певних історико-культурних міфів про спільну історичну долю, культурну спорідненість етносів тощо. Серед головних теоретичних положень цього підходу варто відмітити такі аспекти та наукові доробки:

– ментальність та етнічний архетип є винайденим, уявним, вигаданим феноменом, оскільки «члени етнічної спільноти не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного». Від так не існує і впливу на систему освіти чи будь-який інший суспільний інститут [2, с. 67];

– етнічний архетип, як і ментальність мають мінливий характер, оскільки можуть і посилюватися, і послаблюватися, і завмирати, і відроджуватися, і взагалі змінюватися. Інститут суспільства є явище стабільне, тому не стабільне явище, як то архетип, не має впливу на стабільне, вважають представники цього підходу. Таким чином, архетип не впливає на освітній процес [3, с. 91];

– архетип характеризується набутих і ситуативним характером, оскільки особистість залежно від ситуації може приховувати чи демонструвати свій менталітет. Від так, базувати та досліджувати ставлення до осіб з особливими потребами на ґрунті «змінної перемінної» не є доцільним і видається досить футуристичним [1];

– менталітет як і архетип є чимось похідним від соціального, породженням процесу модернізації, реакцією на процеси глобалізації, універсалізації та стандартизації. Від так і тенденції у спеціальній психології та спеціальній освіті не залежать від колективного несвідомого, а обумовлені модернізаційними тенденціями, світовими змінами та реакцією на потреби простору й часу [3, с. 95];

– архетип є лише однією з багатьох ідентичностей, та формуючих елементів особистості, тому не може цілком визначати вектори ставлення до особистості з особливими потребами чи мати вплив на такий глобальний процес, як система навчання та виховання людини [2, с. 97].

Природно-історичний підхід підкреслює роль історичної сталості менталітету та автентичного архетипу, які мають глибинні історичні, культурні та символічні корені належності індивідів до спільного роду. Представники означеного підходу доводять та наукового обґрунтовують такі аспекти:

– початковими, вихідними «цеглинами» існуючих суспільних інститутів, зокрема й системи навчання і виховання є архетипи – це прадавні форми реагування на світ та людей у ньому [4];

– менталітет та архетип характеризуються вродженим характером і передається із покоління в покоління [1], [5];

– етнічний зв'язок є найважливішим за будь-який інший зв'язок, а менталітет є визначальним чинником реформ, модернізації та змін/або застою у будь-якій сфері життя суспільства, окрема й у спеціальній психології та педагогіці [4];

– архетипи є успадкованими і задовольняють «глибинні природні потреби особистості» [5];

– архетип – це споконвічний, природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен, в основу якого покладено спільне походження та спільні зразки поведінки, дій, виборів людини [1].

У сучасній Україні природно-історичний підхід та його концептуальні засади залишаються несуттєвим чинником суспільного життя, але за результатами соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України близько 40 % опитаних вважають себе, у першу чергу, представниками свого етносу чи жителями села, району, міста чи області, де вони народилися і зараз проживають [4], що є суттєвим показником значимості питання ментальності та самоналежності. Існує також і велика кількість критики щодо цього підходу, але слід зауважити, що представники означеного підходу висувують цілу низку аргументів, з якими можна не погодитися. Так, Г. Касьянов зауважує, що в будь-якому суспільстві (модерному чи архаїчному) особистість з дитинства відчуває духовний зв'язок з членами своєї етнічної, культурної чи мовної спільноти, зв'язок, що має для неї велике емотивне значення, залишається з нею протягом усього життя, незалежне від того, усвідомлений він чи ні [2, с. 110]. Крім того, цей зв'язок, що ми визначаємо та описуємо через автентичні архетипи, певною мі-

рою може служити основою для створення суспільних чи освітніх традицій. Навіть у тих випадках, коли такі зв'язки не мають великого значення у повсякденному житті особистості, їх вплив на підсвідомому рівні може бути досить великим, зокрема й виражатися у ставленні до осіб з особливими потребами, створенні відповідних законодавчих норм тощо.

Висновки. Погоджуючись із багатьма тезами представників обох шкіл, вважаємо, однак, що жодна не дає цілісного і всебічного уявлення про сутність і характер архетипу та його вплив на стан сучасної спеціальної психології та педагогіки, та вплив на ставлення суспільства до осіб з особливостями психофізичного розвитку зокрема. Оскільки архетип, як і менталітет водночас, є і одвічною, природною, стабільною і модерною, мінливою феноменальною категорією. Крім того, наукові дослідження обох підходів досить щільно поєднані та переплетені між собою, останнім часом вони більше доповнюють, ніж протистоять один одному. Етнічний архетип як певний інтегральний феномен є важливою ланкою поміж його особистісними та соціальними складовими характеристиками, що впливають на визначення та самоідентифікацію суспільства. Він є своєрідним підґрунтям для продукування певних характеристик діяльності (наприклад навчання, виховання, супроводу чи просто ставлення соціуму до осіб з особливими потребами) та фундаментом для розвитку особистості, її участі в певних ідентифікаційних практиках та процесах самопізнання.

Список літератури:

1. Жорнова О. Ідентифікатори повсякденної активності особистості як прояви архетипової етнічної поведінки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2007_8/gornova.htm.

2. Налчаджян А. Этнопсихология. Санкт Петербург: Питер, 2004. 381 с.

3. Одайник В. Психологія освіти. Київ: Експрiм, 2006. 382 с.

4. Пагава Д. Психологія освіти: стереотипи та архетипи [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://newismit/pagawa/il.if.ua/kte23.htm>

5. Парахонський Б. Вплив архетипів на побутове та світське життя етнічного українця [Електронний ресурс] Режим доступу : [http:// parah.satr.-34rtyu.rtuud12.ua.htm](http://parah.satr.-34rtyu.rtuud12.ua.htm)